

Ще й досі той, кому вдалося вижити в 1932—1933 роках, з жахиттям згадує про трагедію голодомору на Україні та півдні Росії. Виснажені, опухлі, а нерідко й безумні люди помирали у своїх оселях, на подвір'ях, на вулицях сіл і на дорогах до міст, у яких багато хто пробував знайти порятунк. Та, як свідчать очевидці, на підступах до міст селян здебільшого виволокували «загороджувальні загоми» і силоміць повертали назад — у пащу голодної смерті.

«Повік не забудемо, — розповідали мені жителі м. Остра Наталія Миколаївна та Катерина Миколаївна Коленики, — як у закриті віконниці одного з

київських будинків, де ми тоді мешкали, із благальним стоном проханням кілька разів постукав один із тих, кому вдалося пройти крізь «загороджувальну смугу»... Вранці його знайшли мертвим, і нам, дітям, не дозволяли виходити з будинку, аж поки тіло загинлого селянина не підібрали...».

І навіть літнє сонце здавалося для приречених студеним, крижаним...

І, здолані відчаєм, втративши розум, люди чинили вбивство, людоджерство. Може, це і не вкладається в свідомість тих, хто не зазнав подібних страждань, та, на жаль, факти канібальства нерідко мали місце.

Що ж могло бути жорстокішого і страшилішого? Чим і як пояснити дії і розпорядження представників тогочасного уряду країни, зокрема одного з найголовніших організаторів голодомору Л. М. Кагановича? Адже такого знищення людей — штучного голоду, схожого за своїм характером із справжнім геноцидом, — ще не знала історія людської цивілізації.

Про це розмова із професором Чернігівського філіалу КПІ Михайлом Тимофійовичем КУЦОМ, яка є своєрідним продовженням діалогу «Відчуження», що був надрукований у газеті 20 березня ц. р.

МОТОРОШНА ПРАВДА 33-го

Факти, причини, наслідки

вилучалися державою. Тобто виробник відчувався від кінцевих результатів своєї праці. Це й призвело до того, що люди зовсім втратили інтерес до роботи, з'явилася інертність, а потім душі заповнила апатія і недовіра, пробуджувалися страх і відчай, ненависть. Люди перестали бути господарями на власній землі: коли і що сіяти, збирати, скільки здавати, як забезпечити годівлю худоби і навіть кого призначити головою артіль, — усе це вирішувалося вище. Селяни зробилися схожими на підневільний прошарок казенних трудівників. До речі, цей стан майже не змінювався у наступні роки і протягом тривалого періоду повоєнного часу, коли робота колгоспника зводилася до «відбувальщини». Це не просто спотворення, а антигуманна, антинародна політика.

— У наші дні дедалі більше з'являється публікацій дослідників, а також живих свідчень про спосіб ведення колгоспної політики. З них ми дізнаємося, що людей у ті роки не тільки не перекопували, а здебільшого залякували, погрожуючи висилкою.

— У цьому й криється вся порочна суть сталінсько-кагановицької кріпосницької політики, яка нічого спільного з ленинським кооперативним планом не мала. Отож, проти діючої антинародної продрозкладки, що здійснювалася одна за одною, знаючи про доволі тяжкі 1931 і першої половини 1932 років, селяни почали потай робити хоч якісь мізерні запаси. І це було цілком природно. На Чернігівщині та й в інших областях люди змушені були ховати хліб у ямах, змішували велику кількість зерна із соловою, не все його вимолочували із снопів тощо (у деяких селах йшли на крайнє — ховали торби із зерном за божницею). Наприклад, мешканці мого рідного села Городища, що на Менщині, в тому числі і мої батьки та родичі, насипали зерно у відра, макітри, горщики і закопували їх у ями або ховали в кущах, прикриваючи хмизом. Безправні трудівники сіл змушені були так чинити, бо вже перебували на тій межі, коли інстинктивно боролися за виживання. Наперед скажу, що спритні «спецагони» знаходили хліб і в замаскованих місцях. Члени цих бригад були озброєні ключками та металевими шупами, з допомогою яких розшукували ями з зерном.

— Отож, знаходили зерно, відбирали його, а з ним відбирали й останню надію на виживання, прирікали людей на голодну смерть? — Саме так. До того ж подібні «заготівельні» кампанії сприяли продуктуванню все нових і нових «куркулів» та «підкуркулників», загальною назвою яких стало тавро: «вороги народу». Немало з них було віддано під суд або просто відправлено по етапу за Урал, у Сибір. Прикриваючись нічим не обмеженою владою «кремлів», творилося савілля багатьох на місцях.

— Куди ж ішов хліб, що відбирався в українських селах?

— Згідно з централізованими нарядами, зерно з України вивозилося до Смоленської,

Івановської, Сталінградської, Горьківської, Івано-Вознесенської областей, в Башкирію, ЦЧО, Закавказзя, Крим, Мінськ і Урал. Але найбільше його йшло на експорт — через порти Одеси, Маріуполя, Бердянська, Миколаєва і Херсона. Як усе це відбувалося, видно з різних документів того часу: директивних листів, телеграм, службових записок, що зберігаються в Центральному державному архіві Жовтневої революції УРСР (ЦДАЖР, фонд 776). Всеукраїнська контора «Заготзерно» у Харкові на чолі з тт. Ліфшицем, Розенбергом і старшим інспектором Шапіром була уповноважена ажувати всіх заходів на виконання непомірних планів хлібозаготівлі. За підписами цих осіб до обласних контор надходило безліч телеграм та розпоряджень, щоб на експорт відвантажували найкращі сорти пшениці, ячменю, кукурудзи.

Щоб повніше уявити цю картину, наведемо деякі місця з «ділового листування» тих страшних місяців, яка стосується заготівельної кампанії.

Повштограма: Харків, заготзерно, Полторацькому: «Відвантаження ячменю на експорт по вашій області неприпустимо слабе... Недовантаження за 5 днів — 2425 тонн. Усе це говорять про те, що пункти не хочуть і не займаються заготівлю ячменю на експорт і ви цього настрою на сьогодні не переламали. Пропоную домогтися щоденного довантаження 40 вагонів. — Розенберг».

Сталіно, заготзерно, Забранському: «Першого жовтня показує відвантаження 1300 тонн ячменю на експорт більше відвантажень немає. Припинити самоплив добийтеся щоденного відвантаження 40 вагонів. — Розенберг. 6.10.32».

Одеса, заготзерно: «Відвантаження ячменю експорт мізерне. Експорту кукурудзи не приступили. В портах простоюють кораблі. Наказую всю увагу апарату звернути підборку експорту ячменю кукурудзи на добу 155 вагонів. Повторю експорту всю увагу. Розенберг. 6.10.32».

Чернігів, заготзерно, 26 листопада 1932 року: «Застигли відвантаженням північ 980 тонн. Де решта пшениці? Чому нічого не відправляється експорт? Наказую негайно зарухувати всі пункти відвантаження уся пшеницю. Північ експорт ячміню, гречку вантажити форсовано. Сьогодні телеграфуйте коли закінчите ці два завдання. — Ліфшиць. Розенберг».

— Виходить так, що через колючку від голоду Україну, зокрема і Чернігівщину, за кордон направлялися ешелони, наповнені зерном? Як же реагувало на сигнали про голод тодішнє керівництво держави?

— В тім і вся трагедія, що ніяк. Страшна коса голоду була занесена над селянством, щоб остаточно зламати його активний і пасивний опір колективізації. Коли інформація про голод проникла на сторінки зарубіжної преси тих років, представники тодішнього уряду офіційно заявляли, будімо все це інсинуації, на-

клепи. В той же час самі вони вдавалися до козунських вигадок, як, скажімо, колишній заступник голови ОГПУ М. А. Триміссер, котрий брехливо стверджував, що в 1933 році «закуповувалися продукти за кордоном», щоб «допомогти голодуючим».

Враховуючи надзвичайно тяжке продовольче становище на Україні, ряд секретарів обкомів партії зверталися до ЦК за проханням допомогти населенню. Зокрема, секретар ЦК КП(б)У і Харківського обкому та міському партії Р. Я. Терехов, перебуваючи в Москві, зустрівся із Сталіним і натякнув йому про голод на Україні. Тоді «вождь народів» відповів: «Нам говорили, що ви, товаришу Терехов, чудовий оратор. Виявляється, що ви і оповідач чудовий. Вигадали таку казку про голод, думаєте нас залякати, але — не виїде! Чи не краще зам залишити пост секретаря обкому і ЦК КП(б)У і піти працювати до Спілки письменників — будете казки писати, а дурні читатимуть». У січні 1933 року Р. Терехова звільнили від усіх партійних посад на Україні, він тільки дивом не був репресований.

Можу навести й інші факти. Під час голоду кожної п'ятденки з обкомів партії під таємним грифом на ім'я Сталіна і Молотова направлялися телеграми про те, скільки в області селян померло і скільки опухло від голоду. Мені доводилося працювати над архівами у Чернігівському обкомі партії, в яких виявив велику кількість копій телеграм, відправлених у квітні-травні 1933 року за підписами першого секретаря обкому П. П. Маркитана і голови облвиконкому М. Д. Голуб'ятникова. Зміст їх укрив лаконічний і приголомшливий: в Чернігівській області за п'ятиденку... померло голоду... опухло... Підписи. Цифри для заповнення цих пропусків тодішні працівники спецчастини при перевірці своїх записів вирізували.

— Чи є сьогодні, Михайле Тимофійовичу, науково обгрунтовані дані про число людських втрат на Україні від голоду?

— За цілим рядом підрахунків, з використанням джерел перепису, оціночних даних тих часів, архівних матеріалів, зарубіжної літератури, включаючи Мюнхенські українські збірники, можна припустити, що в нашій республіці померло від голоду 5,5—6 мільйонів чоловік. Нині ряд дослідників зупиняється на 7 мільйонах. Але, гадаю, це перебільшення. Треба ж врахувати, що, тікаючи від голоду, за межі України виїхало не менше 1 мільйона людей. Вони пізніше не потрапили ані в перепис, ані в оцінку демографів.

Смерть косила людей аж до літа 1933 року. Багато селян і їх родин помирали також і від різних інфекційних хвороб, якими заражалися від нечистоти, котрі споживали як харч. На Остерщині ще в травні і червні 1932 року було зареєстровано тільки по 15 селян хворих на тиф 90 чоловік, з них немало померло. У моєму селі Городищі померло від

голоду понад 140 чоловік, у тому числі Лаврентій Сокол і вся його сім'я, Василь Філоненко, Андрій Величко, Степан Ківиліцький, шість чоловік із родини на прізвище Конюшині, Ларіон Пенюк, його дружина, син і внук, Абрам Шевченко, Лаврін Даланиний та інші. На межі голодної смерті, уже опухлими були великі родини Юхима Ревенка, Левка Лозового, Кіндрата Силенка, Наталки Ковбаси, Левка Тарана, Олексія Лушчика, Лаврентія Бережного, а також Ковіньки, Шайдури та інші. А всього — понад тисячу дорослих і дітей. І це тоді, коли наше село вважалося відносно «благополучним».

— Справді, архівні документи можна глибоко занепокоїти «спецхвищ», але що відіє із болісної людської пам'яті, з повними сліз і мук розповідями про страхоту 33-го року? — Пригадують ось такий випадок. Багатодітна Катерина Юсукно, щоб зберегти від смерті маленьку доньку Марію, відвезла її аж у Гомель і залишила біля якогось будинку. Попрошала, розцілювала, гірко заплакала і швидко побігла, щоб мешканці будинку не побачили її... Але дитина так закричала, так заголосила, що материнське серце змусило Катерину Капітонівну повернутися і забрати дитя... А скільки ж було подібних випадків по всій Україні! Намагаючись врятувати дітей від загибелі, батьки везли їх у міста, де була карткова система, залишали в лікарнях, установах або просто біля житлових будинків, під парканами, як і моя землячка К. Юсукно.

Інший мій односелець Л. І. Ковбаса, котрий і зараз мешкає в Городищі, пригадував, як організовували по селу спеціальні штаби. Викликаючи до них кожного із селян, «штабисти» вимагали негайно відвезти на станцію хоч один мішок зерна і тільки після згоди відпускали. Але на цьому поневір'янні не закінчувалося. Бо застрахували знорув... І так без кінця-краю. Селянин-бідняк Гнат Садовий під час однієї з таких «проробок» погодився, що відвезе на станцію мішок зерна. А сам прийшов додому і повісився. За невиконання зернопоставки, свідчить Л. Ковбаса, у 1932 році були позбавлені волі на десять років Тихін Кисіль, Антон Авраменко, Мусій Лен'яко, Филип Гречкосій та інші.

Можу навести й протилежні приклади. У нашій сільській школі, директором якої був добродушний чоловік Прохор Тарасович Шабел, жодна дитина, із тих, що відвідували семіричку, не померла від голоду. На власний страх і ризик П. Т. Шабел розпорядився залишити в школі частину хліба, вилученого членами «спецзагонів» у селян. Так само відбувалося небагато і м'яса та молочних продуктів. Моя мати і сотні інших батьків все життя дякували цій людині і вчителю за те, що він врятував їх дітей (школа спочатку організувала дворазове харчування, а потім перейшла на одноразове, бо ризиковано було «привласнювати» державні продукти). Щоправда, за цей гуманний акт у тому ж таки 1933-у директор школи (він же й секретар парторганізації) і голову сільради «за привласнення продуктів» виключили з партії.

Відомо, що в республіканському Політвідділі передбачається вихід збірника матеріалів, що детально розкривають причини цієї трагедії. В стадії завершення також Книга-Меморіал, так звана «Біла книга», що вберє в себе багато свідчень очевидців, розповіді літературів і журналістів про чорні дні і ночі 33-го. З нетерпінням чекаємо історичного журналу «Вашої статті», в якій аналізується широким фантам про страхотливі події, що не мали аналогів у світовій історії. Цими ж днями у Києві працює Міжнародний симпозіум про голод на Україні. Що чекає від цього значного наукового заходу?

— Передусім хочу сказати, що мені також запропоновано взяти участь у симпозіумі, а отже, при можливості, охоче поділюсь із читачами газети враженнями про нього. Звичайно ж, спільними зусиллями вітчизняних і зарубіжних дослідників буде глибше й об'єктивніше розкрито поки що уповні не вивчена найтрагічніша сторінка історії українського народу. Хочеться сподіватися, що симпозіум також прислухатиметься благородній справі — вшануванню пам'яті загиблих, унеможливлення такого лиха в майбутньому, пробудженню і зміцненню в людських серцях таких необхідних у наші дні почуттів, як доброта і справедливість, любов і милосердя.

Розмову вів П. КУЦЕНКО.

МІЖНАРОДНИЙ СИМПОЗИУМ «ГОЛОДОМОР-33»

Цей форум, на якому досліджується одна з найжахливіших сторінок нашої історії, відкрився в Києві 5 серпня. Він організований з ініціативи Українського історико-просвітницького товариства «Меморіал», Спілки письменників України, Народного руху України за перебудову, Товариства української мови імені Тараса Шевченка, добровільного республіканського товариства любителів книги, Спілки кінематографістів УРСР, Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН УРСР.

Протягом трьох днів вчені і письменники, історики нашої

республіки, а також гості, які прибули з-за кордону, заслунають і обговорять ряд доповідей і виступів, в яких аналізуються причини, що спричинили цей злочин. На конкретних фактах і свідченнях вони будуть шукати пояснення тому, як це могло трапитися і чому так довго замовчувалася правда про «жніва скорботи», як часто тепер ми називаємо ті події. Безперечно, чимало білих плям у цій справі допоможуть ліквідувати повідомлення зарубіжних фахівців, які базуються на архівних матеріалах про голод на Україні, що зберігаються в різних країнах.

В роботі форуму беруть участь і очевидці, які приїхали до Києва з різних регіонів Української РСР.

На першому засіданні хвилююче мовчання було встановлено пам'яті жертв сталінського голодомору, який в 1932—1933 роках тільки на Україні забрав життя мільйонів людей.

Учасники симпозіуму відвідують село Тарган Володарського району на Київщині. Тут відбудуться ритуальні дії в пам'ять поубієнних голодом.

(УКРІНФОРМ).